

Министерство
на образованието и науката

АЗ·БУКИ

Национално издателство
за образование и наука

**БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ЛИТЕРАТУРА**

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

ИСТОРИЯ

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

**МАТЕМАТИКА
И ИНФОРМАТИКА**

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

**ПРЕДУЧИЛИЩНО
НАЧАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ
ПЕДАГОГИКА**

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

**ХИМИЯ
ПРИРОДНИТЕ НАУКИ
В ОБРАЗОВАНИЕТО**
астрономия
биология
география
физика

**ПРОФЕСИОНАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ**

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

**СТРАТЕГИИ
НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА
И НАУЧНАТА ПОЛИТИКА**

Националистическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

Философия

Българско начално-методическо списание
• година XX, 2012 • номер 1

**Чуждозиково
ОБУЧЕНИЕ**

Научно-методическо списание
• година XXXV, 2012 • номер 1

Избрано

от текстовете, публикувани в списанията
на Национално издателство

АЗ·БУКИ

www.azbuki.bg

9

1 – 7 март 2018 г.

Връзка между диалектите и съвременния книжовен език

*Откъс от „Нашенският език в нашето
съвремие – мястото на диалектите
в съвременната реч и в обучението
по български език“*

Лучия Антонова-Василева

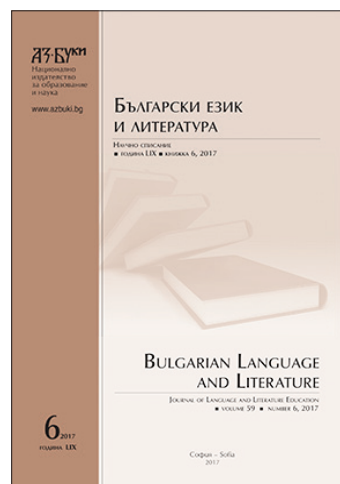
Институт за български език –
Българска академия на науките

Още в учебното съдържание по български език за V клас се включени уроци, които разглеждат ролята на езика като средство за общуване. Изучава се различието в изразните средства, които се използват в различни сфери на комуникацията. Затова е напълно уместно да се обърне внимание и на въпроса за мястото на диалектната реч в общуването в нашето съвремие.

На първо място, трябва да изясним въпроса къде учениците може да се срещнат с прояви на диалектни особености в речта въпреки глобализацията и компютризацията, които владеят съвременния живот.

Диалектното разделение на българската езикова територия е факт, който въпреки образованието и изучаването на книжовния език, повече или по-малко, остава отпечатък в речта на всеки от нас. Съвременната българска книжовна норма е установена на базата на практиката на книжовници, произлизащи най-вече от областта на балканските и побалканските селища, но се съчетава и с езиковата практика на редица възрожденци от югозапад. Целта на българската възрожденска интелигенция е била да обедини народа чрез книжовния език. Именно поради това отделни регионални езикови особености, както от източнобългарски, така и от западнобългарски тип, остават вън от нормата. За произхождащите от района на Източна България такива явление напр. е позиционното смекчаване на съгласните пред предни гласни – изговор от типа: *Ида от далъко и говоря мъко*. За учителите по български език в Източна България вероятно никак не е лесно да обяснят, че този навик в произношението е регионален, не е книжовен, и в официалното общуване трябва да се преодолява. От публичните устни речеви изяви на носите-

Заглавието е на редакцията

www.bel.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.п.н. Галя Христовова
E-mail: hristozova@bfu.bg

Редактор

Д-р Мая Падешка
0889 22 04 12

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: bel@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Български език и литература“, кн. 6/2017:

МЕТОДИКА

Методически проект за изучаване на Сафо в VIII клас / Людмила Берковска

Образователни практики за развиване на комуникативните компетентности на учениците от прогимназиален етап при работа в слят клас / Снежанка Добрева, Мария Ефтимова

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Дефиниране на понятието „учебно-помощни издания на класическата литература“ / Малина Димитрова

ОПИТЪТ НА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Нравствено-етичните норми на Йовковия свят, разкрити в разказа „Песента на козелетата“ / *Костандинка Христова*

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Нашенският език в нашето съвремие – мястото на диалектите в съвременната реч и в обучението по български език / *Лучия Антонова-Василева*

Познаването на граматичните особености на местния диалект в помощ на учителя по български език / *Илияна Гарвалова*

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И КУЛТУРА ПО СВЕТА

За един експеримент по писане с чуждестранните студенти, изучаващи български език / *Рени Манова*

Bulgarian Language Sunday Schools in the UK from the viewpoint of country of origin and the host country / *Valentina Alexandrova-Kirova*

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

лите на източнобългарска реч личи, че за тях никак не е лесно да контролират проявите на това диалектно явление. Обикновено са нужни няколко изречения, за да бъде установен източнобългарският произход на говорителя. Обратното – в училищата от Западна България не е лесно да се обясни, че е правилно да се казва и да се пише: *прясно мляко*, но *пресни млечни продукти*. Вероятно навсякъде в българското училище е трудно да се обясни защо трябва да се пише: *Ще прочета* и *ще разбере*, но да се чете: *Ще прочетъ* и *ще разбереъ*, но в района Сливенско – Бургаско това гори и да се разбере, трудно се прилага в устната реч.

Тезата, че диалектите отмират и вече не оказват влияние върху речта на българина, не е точна. На първо място, тенденцията за унификацията на регионалната реч засяга главно големите икономически и обществени центрове. Достатъчно е да чуем един репортаж от по-малко населено място, за да се убедим, че диалектите там изобщо не са „отмрели“. Така от репортаж от Ботевград (селище, което е обявено за град през 1866 г. под името Орханлие, а след е вторият по големина град в Софийска област след Самоков) може да се отбележат следните примери: *И ги видоф Цецо и Пепи, и са ги проснале на земята, и са ги забиле сас найлоне*. (със знак / в диалектологията се отбелязва твърдо произношение на съгласната л пред гласни е, и – както в книжовния български език пред гласните о, а и както в английски език). Като образец за изобилните прояви на диалектите в България може да се посочи предаването „Съдебен спор“ на Нова телевизия, гостъпно и в интернет. От това предаване чрез интернет мрежата в цяла България се разпространиха изявите на един от участниците, който изразяваше възмущението си с думите: „*Откъдя накъдя?*“, а после в стремежа си да се поправи ги замени с „*Отдек надек?*“.

Но не трябва да се мисли, че в големите градове, включително и в столицата, не се откриват прояви на диалектни особености в речта. При редуца образовани говорители от София, заемащи високи постове в обществения живот, се срещат особености на произношението гори и при официални медийни изяви, които имат диалектен характер – напр. твърд изговор на глаголните окончания за 1 л. ед. ч. сегашно време при глаголите от 2 спр. *вървъ*, *твърдъ* и др.: *трябва да вървъ*, *не мога да твърдъ*; изговор *мъ*, *тъ*, *съ* на кратките местоименни форми и на възвратната частица: *тревожи мъ*, *притеснявам съ* и др. Типични за българите от Североизточна България са и генерализираните внимателни форми при имената от ж.р., които редовно звучат в репортажите от ефира: *Ъм каквò мòж да стòрим?* – *Билъ*!; Навсякъде в софийския транспорт може да се чуят образци от особеностите на западните диалекти – срв. напр. при разговор по мобилен телефон: *Я са бѣхме на Сапарѣва бѣня. Кат са прибѣра, имаам минѹти и че ти обяснѹм*. А споровете между пътниците редовно се водят на диалект: *Кѣт немдеш да се разбѣреш с тѣя, фѣ рли гу у рекѣта*.

На второ място, трябва да се има предвид, че унификацията на диалектните особености обхваща главно речта на населението в активна творческа възраст. При това и тук може да се отбележат изключения. В интервю по предаването „120 минути“

на БТВ в речта на български алпинист, който е младеж с високо образование, можеше също да се отделят различни примери на специфични диалектни явления, характерни за североизточните български говори – срв.: „*Аз отидох на лот 4 и в него момент започна да духа силен вятър*“.

Според установените традиции в българския бит грижите за отглеждането на децата в семейството се поверяват главно на възрастните хора. Те допускат в речта си повече диалектни особености. Това е така не само защото са по-тясно свързани с речевата практика по родните си места и често с по-ниско образование, но и защото, излизайки от сферата на официалното общуване, те по-слабо се контролират. Затова феноменът детето, растящо в София, да бъде носител на езикови навици с диалектна основа, не е никак рядък. В резултат от всичко това в столчните училища, както и изобщо навсякъде в България, децата, а и учителите биха могли да се срещнат с различни диалектни прояви в речта. Естествено, най-добре е те не просто да се заклепват и забраняват, но да се обясни тяхната същност, да се покаже какво би могло да бъде мястото им в писмената и усната реч на един културен съвременен българин. Освен в процеса на естествената усна реч учениците и учителите се сблъскват с проявите на диалектната и в текстовете на художествената литература, които се използват при обучението, при досега си с драматургични постановки, телевизионни предавания, репортажи и филми.

Още в стихотворението „Дядо и ряпа“ на Ран Босилек от Читанката за първи клас, която има прекрасен електронен вариант в интернет, може да се посочат редица подобни примери. Те биха могли да се използват като допълнителни задачи в процеса на обучението. Така не само ще бъдат изяснени конкретните думи и форми, но и ще бъде поставено началото на изграждане на полезни навици при усвояването на учебния материал и преди всичко на стремежа да се възприема задълбочено и да се анализира това, което се чете и изучава. Това е комплексна задача, а не само задача, свързана с обучението по български език. Защото навикът и уменията да анализираш езика, са пряко свързани със способността да възприемаш информацията, мисълта и изобщо знанието. Те са пряко свързани с функционалната грамотност и с уменията да общуваш.

Може да се поставят следните въпроси във връзка с диалектни елементи от текста „Дядо и ряпа“:

припва – Какво означава думата *припва*? С кои думи може да я заменим? Защо тази дума се предпочита в текста на стихотворението?

подхваща – Какво означава думата *подхваща*? С кои думи може да я заменим?

зимник(а), *зѝмник(а)* – Какво означава думата *зимник*? Може ли да я заменим с някаква друга дума? Има ли вашето жилище *зимник* или друго подобно помещение?

Естествено, при обучението в по-горните класове въпросът за възприемането на остарелите и диалектни думи и форми е много по-съществен. Това личи особено при изучаването на литературата от епохата на Възраждането и след Освобождението. В произведенията на много автори от тези периоди изобилстват подобни думи. В V клас се поставя и темата за изучаването на фолклорния традиционен календар. Наред с текстовете на българските народни приказки, които децата ни естествено слушат още от ранните си детски дни, съдържанието на фолклорния традиционен календар, както и да е адаптирано и редактирано, неизбежно ще съдържа немалко диалектни думи и изрази. От изключителна важност в случая е не само да се изучават отделни текстове, свързани с темата, но и да се насърчи интересът към народното творчество и народните традиции, към автентичния фолклор. Тази задача е свързана и с разпознаването на диалектните елементи в езика, със създаването на интерес към тях и на умение те да бъдат възприемани и разбирани – например като се ползват различни типове речници или като се търси обяснението им от хората, които ги употребяват.

Като пример за това колко много диалектни думи и форми съдържа езикът на художествената литература, която се изучава в V клас, може да се посочи стихотворението „Хайдуги“ от Христо Ботев. Разбира се, някои колеги биха казали, че часовете по литература са твърде малко, за да се занимаваме с изучаването на диалектните и остарели елементи в езика на произведенията. Но нали ако те останат неизяснени, текстът ще бъде неразбираем и безинтересен? Нали много думи и форми от творчеството на Ботев се повтарят и в творчеството на Каравелов, Вазов и много други класици? Нали най-важното в процеса на обучението е да създаваме стремеж към осъзнаване на нуждата от познание, а не да натрупваме полунзнание?

Затова, изследвайки диалектните, народни и остарели форми в текста, аз бих задавала поне няколко въпроса и бих се радвала, ако учениците сами открият и изследват други въпроси, подобни на тях. Може да зададем за работа в час или за самостоятелна работа следите въпроси.

Избрано

I. Въпроси във връзка с редки и остарели гуми от народната реч.

1. Какво означава *додея ми*?

Може ли да посочим гуми със същото значение?

Срв. текста: Ах, че мен, дядо, додея
любовни песни да слушам,
а сам за тегло да пея,
за тегло, дядо, сюрмашко,
за своите си кахъри,
кахъри, черни ядове!

2. Какво е общото и различното между гумите *кахър* и *яд*? Какво означава гумата *яд* в текста: *Зашил беше тайно в ръкава си яд* от стихотворението на Ив. Вазов.

3. Какво означава гумата *армаган*? Може ли да посочим синоними?

4. Какво означава гумата *аргатин*? Може ли да посочим синоними?

5. Какво означава гумата *гурбет*?

6. Какво означава глаголът *хортувам*? Може ли да посочим синоними?

7. Какво означава глаголът *ръда*? Защо в един стих се употребяват два глагола с толкова близки значения?

...гладу му глава къдрава
и ръда клета, та плаче...;
а майка ядна, жалостна,
гете си мило презърна
и... пак заръда, заплака!

8. Какво означава гумата *седянка*. Познавате ли други гуми, които означават същото понятие от живота на народа?

Като основание за поставянето на този въпрос може да се изтъкне и фактът, че една от главите в романа „Под игото“ на Ив. Вазов е озаглавена „Тлака в Алтъново“.

Пълния текст четете в сп. „Български език и литература“, кн. 6, 2017 г.

Иновативно обучение по астрономия в извънкласна форма

Откъс от „Български имена в Слънчевата система“ – обучение по астрономия с прилагане на иновационни методи, емоционално въздействие и ангажираност“

В. Радева

Висше военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров“

Д. Кюркчиева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

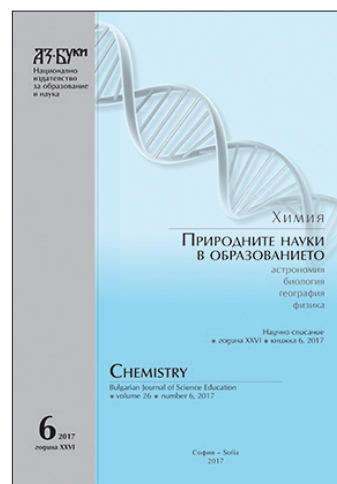
Въведение

Стремежът за повишаване на ефективността на учебния процес по астрономия през последните години гонее до размиване на границите между формалното и неформалното образование, до обединяване на усилията между институциите и организацията, осъществяващи двата вида образование. Нараства броят на учителите, които намират професионална реализация и в двете области.

Формалното образование, което се получава в институционално изградените учебни заведения (училища, колежи, лицеи, университети), е регламентирано от закони, правилници, разпоредби и представлява рамките на образователната система в дадена страна. Учебното съдържание на формалното образование е стриктно определено от държавни образователни изисквания, учебни планове и учебни програми и завършва с получаване на официален документ (свидетелство, сертификат, диплом), който осигурява права на лицето, което го е придобило.

Неформално образование е това, което не е регламентирано от закони, правилници, разпоредби. Учебното съдържание, формите, методите, образователните технологии се определят в диалог между тези, които водят обучението, и тези, които се учи. Неформалното образование завършва, когато се

Заглавието е на редакцията

www.science.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.х.н. Борислав Тошев
E-mail: toshev@chem.uni-sofia.bg

Редактор

Георги Дянков
0887 81 27 67
Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: science@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Химия. Природните науки в образованието“, кн. 6/2017:

LETTERS TO THE EDITOR

The Teaching Method Named “Starter – Experiment – Approach” / N. Sylva, G. Hodolli (Kosovo)

EDUCATION: THEORY AND PRACTICE

Empowering Students' Chemistry Learning: the Integration of Ethnochemistry in Culturally Responsive Teaching / Y. Rahmawati, A. Ridwan (Indonesia)

NEW APPROACHES

„Български имена в Слънчевата система“ – обучение по астрономия с прилагане на иновационни методи, емоционално въздействие и ангажираност / В. Радева, Д. Кюркчиева

TEACHING EFFICIENCY

Развиване на природонаучна грамотност чрез въвеждане модел на активно обучение и учене чрез сътрудничество / М. Бозова

PROBLEMS

Компютърните образователни технологии в уроците по физика за решаване на задачи / Г. Калтачка

Balancing of Oxidation – Reduction (Redox) Reactions with Higher Boranes Participation: Oxidation Number Method or Material Balance Method / I. Dukov (Bulgaria)

PERSONALITIES IN SCIENCE

Академик Алексей Шелудко (1920 – 1995) / Д. Платиканов

SCIENCE AND SOCIETY

Geocological Analysis of Industrial Cities: on the Example of Aktobe Agglomeration / Z. Berdenov, E. Mendibaev, T. Salihov, K. Akhmedenov, G. Ataeva (Kazakhstan)

Technogenesis of Geocological Systems of Northern Kazakhstan: Progress, Development and Evolution / K. Dzhanaleyeva, Z. Berdenov, A. Zhanguzhina, G. Mazhitova, T. Bazarbayeva (Kazakhstan), E. Atasoy (Turkey)

Antioxidant Activity, Phenols, Flavonoids, Flavonols and Anthocyanins Content of *Tussilago forfara* (L.) Growing Wild in Kosovo / F. Faiku, A. Haziri, B. Faiku (Kosovo)

NEWS

Проф. д.х.н. Димо Платиканов (1936 – 2017) / Б. В. Тошев

PAST TIMES

Списание „Просвѣта“ (1938) / Б. В. Тошев

ANNUAL CONTENT 2017

постигне целта, когато се угодстват потребностите и интересите. Неформалното образование е насочено към развитието на интелекта, културата, личностните качества и възможности (Vozhilova, 2012). Те се проверяват и доказват в живота.

Типични примери на неформално образование по астрономия, доказало своята ефективност в годините, са кръжоците и курсовете по астрономия в бившите народни астрономически обсерватории и планетариуми, преобразувани в Центрове за подкрепа за личностно развитие на учениците. В тези форми на обучение при решаването на определени проблеми и задачи се проявяват гъвкавост и нестандартно мислене, развиват се творчески способности, отговорност, умения за работа в екип, организаторски и лидерски способности. Представянето на резултатите от това неформално обучение под формата на доклади за конференции и участието с проекти в конкурси и състезания означава развиване на комуникативност и задълбочено мислене, способност на изява на собствена позиция и даване на публичност.

Един от иновативните методи за обучение по астрономия в европейските училища е методът на изследване – Inquiry-Based Learning (Grandy & Duschl, 2007; Spronken-Smith & Walker, 2010). Неговото най-високо ниво е отворено изследване, при което учениците действат като учени, т.е. поставят задачите, планират етапите, извършват изследванията и представят получените резултати. Учителят предоставя насоки, но самите обучаеми дефинират хипотезата, метода, решението и неговото изгържано и убедително представяне. Това изисква от обучаемите висока компетентност в съответната област.

В тази статия представяме резултатите от неформалната форма на извънкласно обучение по астрономия по темата „Българските имена в Слънчевата система“ през учебната 2016/2017 г., проведено от Веселка Радева в Центъра за подкрепа за личностно развитие – НАОП „Н. Коперник“, Варна. Тази тема не е представяна в учебната и помощна литература по астрономия. Обучението бе проведено по метода на отворено изследване чрез използване на информационни технологии. В процеса на обучение по темата се търсеше силно емоционално въздействие, мотивация и ангажираност във всички етапи на учебния процес, което има положителен ефект върху резултатите и ефективността на обучението.

Обучение чрез метода на отворено изследване по темата „Българските имена в Слънчевата система“

Темата „Българските имена в Слънчевата система“ обхваща знания за движението и природата на планетите и техните спътници и за астероидите в Слънчевата система. Теоретичните знания за тях се получават, развиват и затвърждават чрез провеждане на изследователска работа. Използвани са научните и образователни ресурси на Международния астрономически съюз, НАСА и професионални астрономически обсерватории.

Ученическият екип усвои пакет от теоретични знания за движението и природата на телата в Слънчевата система. Едновременно с теоретичното обучение се проведеха астрономически наблюдения на Луната, планетите, някои техни спътници, комети и астероиди: (а) реални наблюдения с малки учебни телескопи и бинокъли, провеждани от наблюдателната площадка на ЦПАР

– НАОП „Н. Коперник“, Варна, в продължение на периода на обучение; (б) дистанционни наблюдения с големите Фолкс-телескопи от обсерваторията „Халеакала“ на Хавайските острови и обсерваторията „Сайдинг Спринг“, провеждани през октомври и ноември 2016 г.; (в) виртуални наблюдения в рамките на научноизследователски проекти на програмата ZOOIVERSE.

Астрономическите наблюдения на лунната повърхност подготвиха учениците за изучаване на голямото разнообразие от лунни обекти и търсенето на тези с български имена. В хода на обучението учениците усвоиха методите за получаване и първична обработка на астрономически изображения, както и професионален астрономически софтуер за обработка на изображения на марсианската повърхност и за откриване на нови астероиди. Изпълнението на тези задачи изисква особено внимание и отговорност. Търсенето на комети и астероиди допринесе в голяма степен и за разбирането на движението на малките тела в Слънчевата система.

В процеса на обучение учениците, ръководени от преподавателя, търсиха и откриваха обекти на тела в Слънчевата система с български имена. Едновременно с това регистрираха характеристиките на всеки от тези обекти, изказаха и дискутираха хипотези за тяхното образуване.

„Българските имена в Слънчевата система“ – резултати

В своята изследователска работа учениците използват базата от данни на Комисията по номенклатура на Международния астрономически съюз (Gazetteer of Planetary Nomenclature, International Astronomical Union, Working Group for Planetary System Nomenclature). Като начало, бяха разглеждани всички типове обекти върху повърхностите на планетите, техните спътници, Луната, астероидите и планетите сжуджета. След това бяха отделени обектите, които носят български имена, към които бе добавена пояснителна информация за избора на името.

По-нататък представяме накратко получените резултати.

Обекти върху планети и спътници

Планетата Меркурий има кратер *Багряна* с диаметър 101 км, който носи името на поетесата Елисавета Багряна (фиг. 1).

Планетата Венера има няколко обекта с български имена: (а) кратер с диаметър 18 км, наречен на актрисата *Адриана Бudevска* (фиг. 2); (б) кратер *Галина* (фиг. 3) с диаметър 16,8 км (според Комисията за номенклатура Галина е българско име); (в) хребети, носещи името на българското божество на гъжда *Дудумица*, разположени на територия с размери 980 км); (г) планинско образувание с размери 900 км, което носи името на българския бог на гъжда *Ойлум*; (д) кратер *Рагка* с размери 10,5 км (фиг. 4); (е) планина *Самодива* с размери 200 км (според Комисията по номенклатура Самодива е българско крилато божество на водата); (ж) кратер *Вака* с размери 11,8 км (според Комисията по номенклатура Вака е първо българско име); (з) кратер *Здравка* с диаметър 12,5 км (фиг. 5); Кратерът *Неда* с диаметър 7,7 км е обявен от Комисията по номенклатурата като първо македонско име, но учениците решиха, че това е първо българско име.

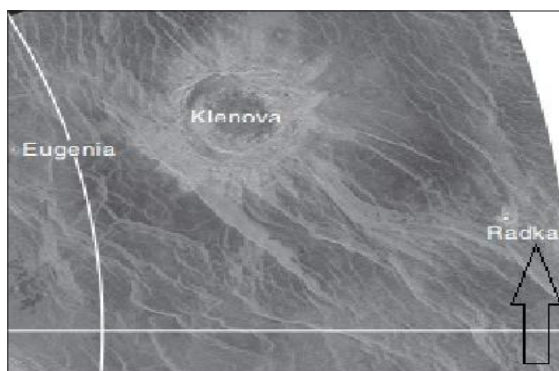
Фигура 1. Кратерът *Багряна*, снимка от близък план

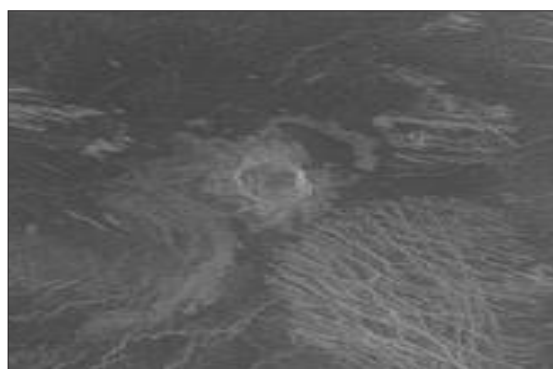
Фигура 2. Кратер *Адриана Бudevска*

Фигура 3. Кратерът *Галина*

Фигура 4. Кратерът *Radka*

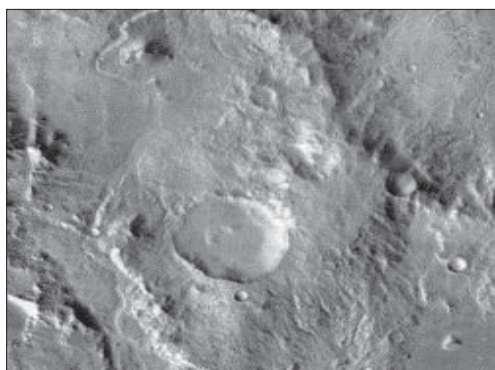
Фигура 5. Кратер *Zdravka*

На дунната повърхност има един обект с българско име – това е планината *Хемус* с дължина 400 км и ширина 50 км (фиг.6).

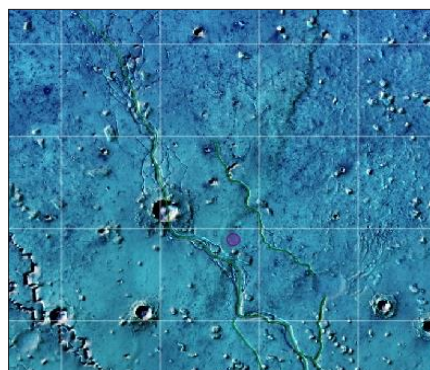

Фигура 6. Планината *Хемус* – общ изглед и местоположение

Върху повърхността на Марс има над 30 основни форми, като четири обекта са с български имена: (а) Кратерът *Дулово* с размери 17,4 км (фиг. 7); (б) Долината *Арда* с дължина 173,7 км пресича марсианския Гринувич; (в) Кратерът *Бяла* с размер 26,2 км; (г) Долината *Хеброс* (гръцкото име на река Марица) е с размери 325 км и се намира в Северното полукълбо на Марс (фиг. 8).

Фигура 7. Кратерът *Дулово*

Фигура 8. Долината *Хеброс*

Върху спътника *Йо* на Юпитер има два обекта с български имена: платото *Дунав* с размери 248 км и планината *Хемус* с размер 331,3 км.

Пълния текст четете в сп. „Химия. Природните науки в образованието“, кн. 6, 2017 г.

Сихноморфемите в славянския праезик

Откъс от „Реконструкция българского языка вследствие появления тестативного компонента в семантике сихноморфемы х“

Мирослав Янакиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В славянската компаративистика не поведергалось сомнению положение, согласно которому славянский праязык имел в распоряжении две сихноморфемы, содержащие в своей семантике претеритный компонент (претеритный семон, претеритон). Это, во-первых, морфема *х*, восходящая к праиндоевропейской морфеме, называемой обычно «формативом сигматического аориста». Во-вторых, это морфема *л*, претеритон которой трудно трактовать как континуант общиндоевропейского семона.

Судьба сихноморфем *х* и *л* в истории славянских языков складывается по-разному. Частость употребления морфемы *л* на протяжении столетий средневековья все нарастала за счёт, главным образом, частости употребления морфемы *х*. Сегодня можно в этом глоттометрическом факте видеть подтверждение давню известной этнолингвистической закономерности сохранения пережиточных феноменов преимущественно на периферии исконно единого этнолингвистического ареала. Морфема *х* «более живуча» на крайнем юге и на крайнем западе территории, занимаемой славянскими народами – у болгар и у лужичан.

В то же время на материале истории славянских языков и, более конкретно, учитывая «судьбу» морфемы *х*, в формулировку этой закономерности следует внести уточнение: на периферии этнолингвистического ареала пережиточные феномены сохраняются благодаря приобретению новой функции под влиянием

Заглавието е на редакцията

www.foreignlanguages.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.н. Димитър Веселинов
E-mail: d_vesselinov@yahoo.fr

Редактор

Николай Кънчев
0888 81 56 45

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: foreignlanguages@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Чуждоезиково обучение“, кн. 6/2017:

ПРИЛОЖНА ЛИНГВИСТИКА

За глаголите с особено формообразуване в немския език и включването им в синхронна класификационна схема на глаголните флексии типове / *Емилия Денчева*

МЕТОДИКА

Университетското образование – от знание към комуникация / *Магдалена Костова-Панайотова*

Les rôles des mots-clefs / *Anélia Brambarova*

ЕЗИК И КУЛТУРА

Българският учен и политик проф. Иван Шишманов (1862 – 1928 г.) и Паневропейското движение / *Румяна Конева*

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКА
АРХЕОЛОГИЯ

Реконструкция болгарского языка вследствие появления тестативного компонента в семантике сикноморфемы *x* / Мирослав Янакиев

ХРОНИКА

Социолингвистите ни събудиха отново / Катя Исса

Димитър Стефанов – живот в поезията и поезия в живота / Радост Рачева

Семинар „Иновативни образователни технологии в чуждозиковото обучение“ / Даниела Кох-Кожухарова, Калина Братанова

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ

Категорията посесивност и нейните проекции в съвременния турски книжовен език / Даниел Данов

Цариград и българските училища / Милена Йорданова

Ново завръщане към модернизма / Бойка Илиева

ОТКРЫТАЯ ЛИНИЯ

Молодежный форум «Моя инициатива в образовании» – пространство обучения русскому языку как иностранному / Раиса Богданова

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

(давлением) языка соседнего этноса. У лужичан семантическая дифференцировка «исконно славянский аорист/имперфект vs. славянский *л*-перфект» в точности соотносится с семантической дифференцировкой «Mitvergangenheit vs. Vergangenheit» у немцев. В болгарских диалектах, в которых морфема *x* сохранилась, семантическая дифференцировка «*x* vs. *л*» в точности совпадает с семантической дифференцировкой турецких (османско-турецких) аффиксов *d* и *m...ş*.

Механизм этого типа *Fremdsprachensystemzwang* можно лучше понять с помощью аналогии (хотя *comparaison n'est pas raison!*): уходящая со своего поста морфема склонна занять другой пост – пост представителя другой фирмы.

Приобрести новую функцию морфема может, конечно, только в обстановке массового двуязычия. Такая обстановка возникла в Болгарии в эпоху «разложения турецкого феодализма (спахийства)», или, точнее, в эпоху появления и интенсивного роста товарно-денежного обмена в пределах турецкой империи, начавшегося в XVII в. Изучение болгарских текстов, возникших (именно **возникших**, а не являвшихся списками с более древних текстов) в разное время, совершенно определённо свидетельствует о том, что морфема *x* приобрела свидетельский (тестативный) компонент в семантике не ранее XVII столетия.

Связь дифференцировок «*x* vs. *л*» и «*d* vs. *m...ş*» замечена впервые болгарским лингвистом, профессором университета города Софии Беньо Цоневым. Об этой связи он сообщает в своей ректорской речи в 1910 г. В двадцатые годы Валерий Погорелов в записках, кажется, изданных Братиславским университетом имени Коменского, по поводу книги польского слависта Станислава Слоньского «*Tak zwane perfektem w j zykach slowia skich*» сделал неудачную попытку разобраться в отношениях между *x*- и *л*-формами древнеболгарскими. В 1932 г. болгарский индоевропеист Стефан Младенов отнёс возникновение противопоставления «свидетельские vs. несвидетельские формы» к эпохе го Кирилла и Мефодия, пообещав доказать своё утверждение в специальном исследовании. Младенов не выполнил своего обещания.

Я постарался проверить истинность утверждения профессора Младенова и, как уже сказал, установил, что о свидетельском компоненте в семантике *x* следует говорить только после XVI в. Профессор Кирил Мирчев, чей я был ассистент, принял мой тезис и в своей «Исторической грамматике болгарского языка» осветил вопрос о возникновении и развитии так называемого «преизказно наклонение», приводя собранные мною факты.

Гораздо позже, уже в семидесятые годы в журнале «Език и литература» профессор Константин Попов «возродил» мнение Стефана Младенова о вероятности существования противопоставления «свидетельские vs. несвидетельские формы глагола» в эпоху Кирилла и Мефодия, не упоминая, может быть, и не зная, о дискуссии «Погорелов–Младенов». Вам, наверное, известна статья Попова. Вы сами ориентируетесь в ней. По-моему, «факты», приводимые им, не доказывают его утверждения... Но его статья для Вас останется не совсем ясной, если Вы не будете знать, что в ней он полемизирует со мной. Все филологи болгаристы ведь считают, что тезис о позднем появлении противопоставления «свидетельские vs. несвидетельские формы глагола» – мой тезис, тезис Янакиева.

На самом деле, как я уже Вам показал, связь этого противопоставления с аналогичным противопоставлением, бытующим с предвечных времён в турецком языке, первым увидел Беньо Цонев. Тезис о позднем появлении этого про-

тивопоставления принял профессор Кирил Мирчев. С этим мнением согласны многие выдающиеся болгаристы, хотя бы академик Владимир Георгиев и профессор Самуил Борисович Берништейн. Разделяя это убеждение покойный профессор Любомир Андрейчин.

Но болгарам неприятно, что их «многовековые мучители» турки повлияли, оказываются, на их язык. И – довольно симптоматичный факт: против тезиса о турецком влиянии в процессе возникновения противопоставления «свидетельские vs. несвидетельские формы глагола» резко всех выступил авторитетный тюрколог болгарин Гяльб Гяльбов. Он возразил, главным образом, против моего утверждения о существовании в XVII – XIX вв. на территории Болгарии активного и массового гвужазычия.

А я ничего не мог противопоставить его утверждению, кроме собственных воспоминаний о близких мне более взрослых людях, которые без единого исключения были в состоянии легко вести разговор и изъясняться по-турецки, хотя никто из них не изучал в школе турецкий язык.

Человек маленькой нации склонен превозносить особенности родного языка. Болгарские лингвисты не чужды были искушения расценивать наличие особых «проявлений болгарского языкового гения». В период буржуазной власти в Болгарии вышла книга под названием «Българският езиков гений» (автор какой-то Л. Казанжиев), в которой именно так характеризовались пересказывательные формы. И... вдруг, это «преимущество» оказывается результатом влияния языка одиозного турка.

Выход нашёл-де К. Попов. Пусть и является влиянием чужого (в смысле неславянского) языка «пересказывательное наклонение». Но нас не обидит это влияние, если это влияние окажется влиянием «не тех турок». Пусть это будут тюрки, создатели болгарского государства, тюрки дружины Испериха, первого болгарского монарха. Как видно, это аргументация ненаучная. В явном виде, *explicite*, в статье К. Попова её нет. Однако внимательное прочтение статьи покажет, что и никакой другой аргументации там нет.

А я от своего имени ничего не публиковал по проблематике возникновения контрапозиции «свидетельские vs. несвидетельские формы». Мне самому решения этой проблематики были ясны. Ясна была и возможная общественная реакция на такую публикацию. Но я воздержался публиковать не из-за этой реакции. Ведь в среде наших лингвистов все знали о «моей» трактовке. Мне нечего было терять!

Я воздерживался публиковать, потому что я для себя не мог выяснить сущность этой контрапозиции. Я не знал, как рассказывать о ней самой, хотя я знал, как рассказать о её возникновении. Дело в том, что вслед за болгарским лингвистом Юрданом Трифоновым профессор Любомир Андрейчин сначала характеризовал эту контрапозицию как «немогальную», а позже, под влиянием советских лингвистов, главным образом, Евгении Деминуой, поддерживаемой профессором С. Б. Берништейном, стал трактовать «пересказывательные формы» как особое наклонение, отличное от индикатива.

На заседании кафедры болгарского языка Софийского университета, при обсуждении конспекта моих лекций по болгарскому языку в Высшей школе для работников Болгарской коммунистической партии, профессор Андрейчин согласился, что можно говорить о свидетельских и несвидетельских формах как о гвух разновидностях индикатива, т. е. вернуться к его более раннему способу описания этих форм, но в своём преподавании к этому способу сам он не вернулся и в учебниках для средней школы оставил нетронутым раздел о «пересказывательном наклонении».

Я не человек так называемой «академической науки». Я преподаватель. Если я не могу себе представить, как я буду говорить студентам о данном явлении, я не в состоянии и писать о нем. После исследований Ю. Трифонова, результаты которых популяризировал и превратил в учебную материю профессор Л. Андрейчин, преодолев трактовку различия между *x*-формами и *л*-формами как различия темпорального характера, по существу никто ничего дельного в области преподавания этой материи не предлагал. Более того, те, кто моложе, проявляют тревожащую меня тенденцию излишне усложнять, да же запутывать описание многообразия форм (аллолекс) болгарской глагольной лексемы.

Я не имею права упрекать тех, кто не слушал моих лекций (как, например, Куцарова), в том, что идут по пути усложнения описания. Я несколько удивлён и, признаюсь, малость огорчаюсь тем, что мои бывшие студенты (как, например, Валентин Станков) идут по тому же пути. Но я не думаю, что, если бы я опубликовал «свою концепцию», и те и другие изменили бы свои взгляды. Для того, чтобы принять эту концепцию, необходимо раньше изменить всю «атмосферу» современной лингвистики.

И теперь, когда я уже здесь, в Москве, выяснил для себя детали преподавания об аллолексах болгарского глагола, я попробую Вам рассказать о своей (точнее, о нашей с доцентом МГУ Котовой Надеждой Васильевной) трактовке проблематики описания контрапозиции «свидетельские vs. несвидетельские формы глагола», совсем не надеясь на положительный отклик с Вашей стороны.

Я и Н. В. Котова строим описание болгарского языка на «строго вероятностном (глобтометрическом) подходе» и на «последовательно морфем(атич)ном уровне». О «деталях»

этих понятий Вы можете получить информацию из наших публикаций, оставшихся, увы, в течение долгих лет без всякого отзвука. О «главном» я здесь расскажу, так сказать, «на материале» контрапозиции морфем *x* и *л*.

Для нас теперь нет сомнения, что «нагруженной» специфической семантикой в современной болгарской языковой практике является не морфема *л*, а морфема *x*. Именно морфема *x* информирует болгарина о том же, о чем информирует турка аффикс *d*. Поскольку глагольные формы, содержащие аффикс *d*, характеризуются арабским термином *ṣihīdī* 'свидетельский', я ввёл в обиход термин «свидетельский» для обозначения специфической семантики болгарских *x*-форм. Своими лекциями я этот термин сделал популярным среди болгарских лингвистов, но никто из тех, кто этим термином пользуется, не внял, к сожалению, моим просьбам учитывать последствия от введения этого термина. Важнейшее из них – необходимость расценивать *x*-формы, выражаясь терминами пражан, как «признаковый (маркированный) член морфологической оппозиции».

Стало быть, используя термин «свидетельские формы», я требовал, настаивал: не *л*-формы в болгарском языке следует рассматривать как формы, семантически наиболее специфичные, а *x*-формы; *л*-формы выглядят специфичными, становятся специфичными из-за наличия «свидетельской маркировки» в семантике *x*-форм. Сами *л*-формы, в принципе, не маркированы «отсутствием свидетельских впечатлений» и, тем более, «пересказывательностью».

Аргументация совершенно проста: при отсутствии свидетельских впечатлений болгарин ни в коем случае не употребит *x*-формы (точнее, не употребит, если не хочет соврать, что был свидетелем), а при наличии свидетельских впечатлений он частенько (разумеется, с определённой целью) пользуется *л*-формами; ergo – *л*-формы «не маркированы» (в якобсоновском смысле) признаком «отсутствие свидетельских впечатлений (интестативность)», а «оппозиция между семантикой *x*-форм и семантикой *л*-форм» по этому признаку (семону) – оппозиция субординационная («привативная», в смысле Якобсона, а не в смысле Трубецкого).

Из сказанного, конечно, не следует, что морфема *л* семантически «опустошённая». Таких морфем не бывает. Она «маркирована» положительным значением семона «антеркорность, т. е. приуроченность прекращения действия к периоду времени (моменту), более раннему, чем какой-то известный информатору момент». Но в своей статье о граммемах «настоящее время» и «будущее время» я указывал ещё на то, что по семону «ориентированность на момент», обозначенному мною буквой М, морфемы *x* и *л* противостоят также субординационно – *x* обязательно информирует о «приуроченности прекращения или прекращения действия к известному для информатора моменту», а *л* нет.

Я говорил о двух типах болгарских претеритов своим студентам так: есть претериты свидетельские, т. е. маркированные признаком тестативности (= наличия свидетельских впечатлений), и претериты, не маркированные этим признаком. И все логические «камни преткновения» в описании этой стороны болгарской глагольной системы оставались «в стороне». Я воздерживался использовать термин «преизказно (пересказывательное) наклонение». *л*-формы становятся «пересказывательными», точнее, начинают казаться такими благодаря контекстным и(ли) ситуативным детерминаторам.

Я всегда требовал от своих студентов, чтобы они строга́йшим образом разграничивали информацию, несомую описываемой морфемой (например, *л*), и информацию, несомую «окружением» этой морфемы. К сожалению, учитывать это требование трудно – мешает приобретённая ещё в начальной школе привычка осознавать семантику морфемы не путём извлечения (абстрагирования) ситуативного инварианта из реальных сообщений, содержащих морфему, а из строчек так называемых парадигм, т. е. наборов довольно искусственно «высекаемых», вырезаемых из реальных сообщений кусков (отрубков). Поэтому я был вынужден решать псевдопроблематику построения парадигм, руководствуясь максимой: парадигмы должны состоять из кусков только очень часто встречаемых (реальных) сообщений. Поэтому я пользовался «разрешаемым» в традиционной грамматике понятием дефект(ив)ной парадигмы, но старался оставаться в ладах с логикой гаже, если для этого требовалось порвать с традиционными типами парадигм.

Поясню. Проф. Л. Андрейчин строил парадигму «пересказывательного наклонения» из морфематически гетерогенных «словоформ»: в 3 л. ед. и мн. ч. отсутствовали «вспомогательные глаголы», а в 1 и 2 л. ед. и мн. ч. такие глаголы обязательно были частью форм.

Логика требует построения *двух* парадигм: одной, состоящей из форм, содержащих вспомогательный глагол; другой, состоящей из форм, не содержащих «оного». Я, чтобы освободиться от гетерогенности словоформ в пределах одной парадигмы, стал говорить, что одна парадигма является полной – состоит только из форм, содержащих вспомогательный глагол (например, *четял съм, четял си, четял е* и т. н.), а другая является дефект(ив)ной – состоит только из форм 3 л. ед. и мн. ч., не содержащих вспомогательного глагола (например, *четял, четяла, четяло, четели*).

Квизаргумент использовал я такой: принимается же, что «парадигма» повелительно-го наклонения состоит только из форм 2 лица, т. е. она парадигма дефект(ив)ная!

Полную парадигму я называл «силлогистическим (умозаключительным) наклонением», а дефект(ив)ную – «парадигмой фигенциального (доверчивого) наклонения». Названия соответствовали ситуативным инвариантам, абстрагированным от реальных сообщений, содержащих эти типы форм.

Как я уже сказал, проф. Андрейчин согласился теоретически с этой трактовкой л-форм, но не стал её «внедрять» в учебники. А я и не настаивал на этом. Дело в том, что имплицитно «антипарадигматическое» описание у меня не было «до конца» готумано. Строгой морфем(атич)ности этих типов форм не удавалось достигнуть в описании *свидетельских* (тестативных) форм: *x* отсутствует в очень частых из этих форм – формах 3 и 2 л. ег. ч. Правда, достаточным казалось запостулировать для этих форм... «нулевую алломорфу» морфемы *x*, и получилась бы парадигма «шик-модерн».

Но я и Н. Котова не склонны придумывать языковую материю там, где её нет.

Нужно было понять, почему в свидетельских формах 2 и 3 л. ег. ч. нет *x*. Ведь в аналогичных турецких формах *d* всегда имеется. Проблема оказалась «крепким орешком». Испытанный метод искать решение таких проблем – обратиться к диалектам. Диалекты – естественная форма общения на протяжении многих веков, а литературный язык – новое, не очень устойчивое образование, внедряется через школу, поэтому все эти «парадигмы» и связанные с ними «нулевые формативы» для него, так сказать, «работают», имеют реальную объяснительную силу.

Болгарские диалекты в интересующем нас аспекте мало изучены. Но и собранные нами диалектные данные все же помогли, правда, несколько странным образом. Они заставили нас призадуматься над правомерностью связывать теснотивность с *x*. Есть болгарские диалекты, которым вообще чужда фонема *x*. А разграничение «теснотивность vs. отсутствие информации о теснотивности» в этих диалектах остаётся вроде бы актуальным. Чем в этих диалектах выражается теснотивность? Морфемный анализ оставил нас «с пустыми руками». Или, точнее, заставил (для этих диалектов!) вернуться к идее о «меченности» («маркированности» или «признаковости») интеснотивностью, т. е. доверчивостью (фигенциальностью) морфемы *-л-*, снова проверяя объяснительную силу этого варианта.

Я вырос в среде людей, разговаривавших дома «без *x*». Я знал, стало быть, такой диалект von Haus aus. Для меня было относительно легко «ставить мысленные эксперименты», да и проверять свои гипотезы я мог у отца и матери. В этом диалекте «без *x*» ярко разграничивались формы континуатива (в прадиц. терм. «настоящего времени») и формы (аб)жунтвива (в тр. терм. «аориста» или, по бг. «мин. свършено време»). Различались они, по крайней мере, по месту ударения (так – с глаголами *и*-класса, напр. *носи* 'носить'): в формах континуатива глаголов *и*-класса ударение всегда пенульшимое, а в формах (аб)жунтвива всегда ультимное (точнее, на суфф. *и*), напр., наст. вр. *н`осим, н`осиш, н`оси, н`осиме, н`осите, н`осат*, а аор. *нос`и, нос`и, нос`и, нос`име, нос`ите, нос`иа*.

Но, к нашему сожалению, дело с ударениями обстояло сложно, очень сложно. Глаголы других классов вели себя иначе, кроме глаголов *а*-класса (наст. вр. *к`опам, к`опаш*, и т. д., аор. *коп`а, коп`а* и т. д.). Во-первых, глаголы *е*-класса *меняли* место ударения, однако, «наоборот»: в формах континуатива ударение ультимное, точнее, на суфф. *е* (*плет`ем, плет`еш, плет`е, плет`еме, плет`ете, плет`ат*), а в формах (аб)жунтвива – пенультивное, точнее, на гласн. впереди суфф. *о/е* (*пл`ето, пл`ете, пл`ете, пл`етома, пл`етоте, пл`етоа*). Во-вторых, глаголы гетероклитических классов тоже «выкидывали штучки», напр., *врв`им, врв`иш, врв`и* (наст. вр., а удар. на конце), хотя в аор. суфф. другой – *врв`е`я шел`, врв`е`ты шел`* и т. п. Срв. любопытную пару *г`ори`сжигает`* и *гор`и`горит`* [при аор. *гор`и`я* (ты, он, -а -о) сжигал, -а, -о' и *гор`е`я* (ты, он, -а, -о) сгорел, -а, -о'].

Сначала мы занялись ультимно ударными континуативными формами глаголов *е*-класса (т. е. типа *чет`е, плет`е*). Данные об анатомии мышц, используемых в речи, давали основание предполагать, что «ударное» *е* (‘е в нашей записи) – это континуант древней симультанзации тех самых морфем, которые выступают в роли тематических суффиксов в формах глаголов *а*- и *и*-класса, т. е. *е*-класс оказывался этимологически классом форм, имеющих в своём морфемном составе как форматив *и*, так и форматив *а*. Формы типа *игр`ае`играет`* в диалектах и литературных стилях болгарского языка свидетельствуют, во-первых, о том, что присутствие двух формативов в принципе возможно (в формах типа *игр`ае`играет`* *а* и *и* не симультанты), во-вторых, о том, что ударение связано с формативом *а* [ведь в болгарских диалектах, равно, как и в литературных стилях нет ни одного случая, в котором бы, при наличии диформатива *ае* (= *аи*) ударение не падало на *а*, т. е. *ае* всегда ‘ае].

Таким образом, континуативные формы класса *е* типа *теч`е, плет`е* расшифровываются как состоящие из корня (*теч, плет*) и двух формативов – ударного *а* и безударного *и*, т. е. ‘е < ‘а + и. Континуативные же формы с ударным *и*-формативом (типа *врв`и, мълч`и*) требовалась рассматривать как появившиеся в результате сочетания тех же формативов, но в иной последовательности: ‘и < ‘и + а.

Пълния текст четете в сп. „Чуждоезиково обучение“, кн. 6, 2017 г

Рекламна тарифа

на Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

София 1113, бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 5, тел.: 02/420-04-70, 02/420-04-71; azbuki@mon.bg; www.azbuki.bg

Вестник „Аз-буки“

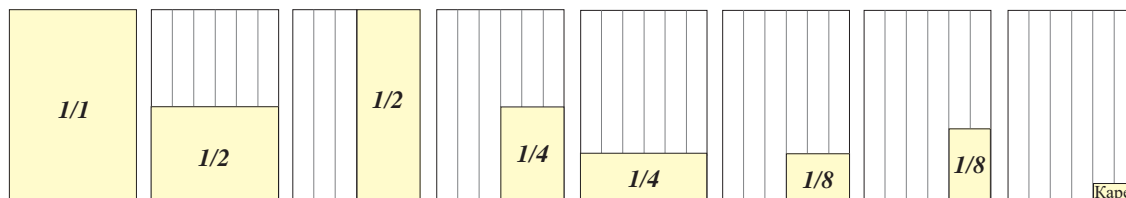
1. Стандартни карета на вътрешна страница:

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница – 256 мм/388 мм	780,00 лв.	900,00 лв.	985,00 лв.
1/2 страница – 256 мм/194 мм – 125 мм/388 мм	410,00 лв. 410,00 лв.	460,00 лв. 460,00 лв.	510,00 лв. 510,00 лв.
1/4 страница – 256 мм/97 мм – 125 мм/194 мм	230,00 лв. 230,00 лв.	258,00 лв. 258,00 лв.	270,00 лв. 270,00 лв.
1/8 страница – 125 мм/97 мм – 83 мм/147 мм	115,00 лв. 115,00 лв.	129,00 лв. 129,00 лв.	135,00 лв. 135,00 лв.
каре (83 мм x 50 мм)	30,00 лв.	43,00 лв.	45,00 лв.

2. Цени за реклама на първа и последна страница – по договаряне

3. Влагане на стандартни вложки с тегло до 20 г – 80 лв. за 1000 бр.

4. Влагане на нестандартни вложки – по договаряне.

Научно-методическите списания на издателство „Аз-буки“

1. Цена за вътрешна страница

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница	90 лв.	130 лв.	180 лв.
1/2 страница	50 лв.	70 лв.	90 лв.
1/4 страница	30 лв.	45 лв.	70 лв.

2. Цена за реклама на втора, трета или четвърта корица – по договаряне.

3. Размер на една печатна страница в списанията на НИОН „Аз-буки“:

а. Обрязан формат: 167 мм x 233 мм

б. Необрязан формат: 171 мм x 240 мм

4. Влагане на вложки – по договаряне.

Забележка:

Всички посочени цени са без ДДС.

Отстъпки при брой и обем публикации или комбинирана реклама в няколко издания на издателство „Аз-буки“ – по договаряне.

Тарифата е в сила от 1 юли 2017 г.